

веројатност да стои ἐν δὲ τῆ ἀυτῆ. Интересантна е, иако не сосем убедлива, и сугестијата кај 52a 17—18 „fort. <ἐξω>ἐνίων“ (нам. ἐνίων) во изразот ἐξ ὧν ἐνίων, значи ἐξ ὧν <ἐξω> ἐνίων или во 55a 14 „fort. <αυτόν>, ἄλλον δέ“. Добра е, иако можеби претерано критична, и белешката врз 60a 35 „τὰ ἐν Π: ἐν, tum in charta lacerata fort. τῆ (?) Β“, зашто меѓу ἐν и Ὀδυσσεύα не само што има простор за членот τῆ, ами стварно се гледаат остатоци од него, траги (долниот крај) од τ и место уште за една буква т. е. за ῆ.

На крајот треба да ги спомнеме и заслугите на Р. Касел за рехабилитацијата на две помалу познати имиња меѓу ренесансните изучувачи на Аристотеловата Поетика, на Ellebodus и Sophianos, кои за прв пат имаа чест да влезат во крит. апарат на Поетиката. Тука Р. Касел прв отвори нова страницка во критиката на текстот на Поетиката.

Остануваме со впечатокот дека авторот на новово издание на Ар. Поетика не ги използувал сите можности и целата литература за да ни даде еден порасчистен и поубав грчки текст и очекуваме да го стори тоа следниот пат кога ќе го приреди второто издание.

М. Д. Пејрушевски, Скопје.

LUGIA ACHILEA STELLA, *La civiltà micenea nei documenti contemporanei*, Incunabula Graeca vol. VI, Roma, Edizioni dell' Ateneo, 1965, pp. XX+311+3 мапи и 88 табл., голем октаво, цена 7.000 л. и.

Како што се гледа од насловот, авторот има за цел да ја иследува микенската цивилизација врз основа на писмени документи од тоа време. Доскоро позната само од археолошки раскопки и реконструирана со помошта на литературната традиција, по дешифрирањето на линеарното В писмо, микенската епоха станува предмет на историјата. Натписите на глинени плочки и вази, пишувани со ова писмо, по зборовите на Стела, послужиле како историски извор за прикажуваната книга. Но поради ограничениот карактер и контингент на овие документи, таа била принудена да приведува податоци и од хетитските архиви и египетските хиероглифи. Како споредбен и илустративен материјал обилно се искористени, речиси, сите поважни културни остатоци од микенско време, откриени при археолошките раскопки.

Воодушевена од грчката култура и цивилизација, како и од новите постигнувања во областа на микенологијата, Stella се обидува да претстави една целосна слика на микенската цивилизација. Но мораме уште во почетокот да забележиме дека во настојувањето да даде една така полна слика, таа морала често да оди далеку зад оскудните податоци што можат да се извечат од фрагментарните микенски плочки.

Содржината на книгата е поделена во 8 глави. Освен тоа, во уводниот дел содржи предговор и библиографија, а на крајот еден додаток и 6 индекси, на: фотографии, цртежи, географски карти, микенски зборови, географски и аналитичен индекс.

Основната идеја, проследена во I гл. — Историски проблеми (стр. 3—46), е да покаже дека Микенците биле Грци и дека јазикот што се зборувал во подоцнешната бронзена епоха на Крит и во сувоземна Грција бил грчки. Тоа го илустрира со ономастичен и топономастичен материјал од плочките, доведувајќи го во врска со историски лица и настани, познати и од други извори. Врз основа на тоа открива широки врски на микенските дворци со соседните медитерански земји. Посебно внимание му посветува на проблемот за хронологијата на кноските плочки, за кое има објавено и една монографија во 1960. С. решително се изјаснува против новата теза на Палмер за подоцнешното потекло на кноските плочки и приведува нови аргументи во поткрепа на тезата од Еванс. Во оваа глава, како и низ целата книга, се провлекува мислата дека грчката цивилизација има свој долг континуиран развој и дека класично грчката култура е тесно поврзана со микенската,

Во II гл., за политичката положба на микенска Грција (стр. 49—64), се одбележува дека центарот на политичкиот, административниот и економскиот живот бил дворецот. Потоа се потврдуваат мислите, искажани порано, дека во микенско време имало теократски систем на управување со ванаксот на чело. Разгледувајќи ги функциите на должносните лица (*qa-si-re-u*, *ko-re-te* и др.) и управни тела (*da-mo*, *ke-ro-si-ja*), С. бара остатоци од нив во подоцнежниот живот и заклучува дека вистина по пропаста на дворците престанала монархијата, но од неа се запазени спомени во митот и религиозниот живот на Грците. Смета дека подоцнежната *γεροβία* од Спарта, Крит, Кирена и др. води потекло од микенската *ke-ro-si-ja*.

III гл. — О р у ж ј е и в о ј н и. Во воената традиција авторот исто така гледа непрекиден континуитет од 17. в. пр. н. е. до класичната епоха. Прво ги разгледува воените коли, *i-qi-ja* со нивните делови, а потоа оружјата поделени во две групи: дефанзивни: *to-ra-ke* (θώρακες), *e-po-mi-jo* (ἐπίμιος), *ki-to* (χιτών), *ko-ru* (κόρυς) и др. и офанзивни: *e-ke-a ka-ka-re-ha* (ἐγχεα χυλκάρεα), *ra-ka-na* (ράκνα), *qi-si-pe-e* (ξιφέε), *ai-ka-sa-ma* (αίχημή), а истовремено се запира и на мајсторите што изработувале коли (*a-mo-te-wo*, ген. синг.), лакови (*to-ko-so-wo-ko*) и др. Врз основа на еден број воинствени микенски имиња на лица, на пр. *a-re-i-jo* (Ἄρειος), [*e-u*]-*ru-po-to-re-mo-jo* (Εὐρουπτολέμοιο), *po-to-re-ma-ta* (Πτολεμάτας) и сл., како и воени сцени на фрески од Микена, Тиринс и Пил, заклучува дека херојскиот идеал изразен во Илијада го има својот зародок во микенската епоха.

Предмет на IV гл. е д в о р е ц о т (стр. 97—128) со сиот негов намештај, посатка, облека и др., како и различните активности и занаети во врска со нивната изработка и одржување. Подробните описи на скапоцените материјали од кои биле изработени спомнатите предмети, разните техники за нивното украсување, заедно со илустрациите на најдени слични предмети од тоа време во Грција и соседните медитерански земји, даваат јасна претстава за сјајот на микенскиот дворец и на животот што се одвивал во него.

Гл. V, за г р а д о т (стр. 131—156) го продолжува излагањето за занаетчиите од микенско време: *ka-na-pe-we* (καυαφήεις), *te-ko-to-ne* (τέκτονες), *ke-ra-me-we* (κεραμήεις), *ka-ke-we* (χαλκήεις) и др., меѓу кои открива и некои досега непознати занимања: *phar-worgoi* — *pa-wo-ko* (PY La 633) < φάρφος + φέρω; *metallikhowoi* — *me-ta-ri-ko-wo* [KN Vc291], сугестија дадена прво од Meriggi; *lawokopos* — *ra-wo-po-ko* (KN As4493,3), *re-di-na-to-mo* (PY Eq146,11) < ῥήτινη + τόμος и др. Врз основа на археолошките податоци за некои микенски и медитерански градови и лингвистичката интерпретација на зборовите *ῥάστω* и *πόλις* со нивните сложенки документирани во микенските плочки, заклучува дека класичногрчкиот *πόλις* води потекло од микенскиот.

Во VI гл., за п о л е т о (стр. 159—190) го разгледува микенскиот живот надвор од дворецот: дава опис на сточарството и земјоделието, ги опишува инструментите во врска со овие две привредни гранки, како и продуктите добивани од нив; потоа дава податоци за трpezата на Микенците и разните видови храни. С. открива во микенските плочки повеќе видови домашни животни, поголем број производи добивани од земјоделието и поспецијализирани продукти за исхрана, какви, вистина, можело да има во тоа време, но прашање е дали се јавуваат тие и во плочките.

Гл. VII, П р е к у м о р с к и в р с к и (193—223). — Поради недостигот на бакар и други метали во Грција и на егејските острови, Микенците биле принудени нив да ги внесуваат од далеку. Затоа зборовите за бакар, калај, злато и др. се позајмени во грчкиот јазик. Истото се однесува и за зачините (сусам, ким, коријандрон), скапоцените материјали, како: филдиш, син камен *κόβανος* (и др. За да можат да ги набавуваат овие материјали, Микенците извезувале мирисливи масла, оружје, осидијан (*lapis Lacedaemonius*). Трговските врски со прекуморските земји ги гледа во имињата на далечни места спомнати во микенските архиви, како: *ai-ku-pi-ti-jo* (Αἰγυπτιος), *ki-ni-di-ja* (κινιδία), *ra-ma-na-de* (од *Λήμνος*?) и др. Но археолошките наоди на микенски вази, оружје, и др. предмети, прснати по целиот Медитеран, од Месопотамија на исток, до Сардинија на

запад, уште појасно зборуваат за широката мрежа на трговија и размена што ја воделе Микенците со другите народи.

VIII гл. е посветена на религиозниот и етичкиот живот (стр. 225—272). Тука се зборува за боговите на микенскиот пантеон, за светишта, свештени лица, празници, месеци и ритуали. Врз основа на некои изрази како: *te-o-jo do-e-r-o*, извлекува податоци за моралниот живот на Микенците („поданиците им биле послушни на господарите како на боговите“ стр. 259), а од ономастиката и воопшто од лексиката извлекува податоци за побожноста и религиозните обичаи на Микенците: *de-ki-si-wo* (Δέξιως) од гатањето по птици, *te-o-do-ra* (Θεοδώρα), *tu-te-ri-ja* (τυστήρια), *e-u-ko-me-no* (εὐχόμενος) итн. Патријархалниот карактер на микенското семејство го гледа во *pi-ro-pa-ta-ra* (Φιλοπάτρα) и бројните патронимици или генитиви од името на таткото.

На крајот во *addendum* (стр. 273—277) дава податоци за новите раскопки во Теба и ги спомнува плочките кои уште не се објавени.

Иако во предговорот се нагласува дека книгата не е филолошка или лингвистичка, нити епиграфска или археолошка студија, сепак таа исцело се базира на резултатите од спомнатите дисциплини. Авторот оди и подалеку од тоа кога дава своја интерпретација на микенските натписи и други археолошки наоди, а освен тоа предлага и нови идентификации и етимологии на микенски зборови. Секој нов предлог во оваа област на вистина треба да се цени, но при тоа мора да се води сметка барем за основните принципи на микенскиот правопис и грчката етимологија, а пред сè за контекстот во кој што се среќава зборот. Ако се запреше авторот само на сигурните резултати од микенските плочки, ние можевме да имаме една солидна студија за историјата на микенската цивилизација. Вистина, таа не ќе беше така полна, но ќе имаше поголема научна вредност. Со жалење мораме да одбележиме дека овде има невозможни комбинации и ред недостатоци кои ја намалуваат вредноста на оваа, технички убаво опремена, книга.

Бидејќи новите идентификации на С. се дадени само врз основа на надворешната сличност на микенскиот со некој класичногрчки збор, често без никаква врска со текстот, во најголем број случаи, тие се погрешни. За илустрација ќе приведеме неколку примери:

Зборот *pi-ra-si-ja* од KN X 974 (ἄραξι) го идентифицира со топонимот Πριάσιος (стр. 13). Прво од фрагментот каде што се јавува зборот, не може да се види јасно дали е тоа име на место, лично име или апелатив; второ, идентификацијата Πριάσιος (πρίασιος) не одговара на микенскиот правопис. Ние тука би очекувале *qi-ri-ja-si-jo, cf. *qi-ri-ja-to* = πρίατο, (KN B 822,1), со лабиовелар и одбележување на *i* зад *r*. Обратно, зборот *to-ro-jo* (KN Od563,1) го изедначува со *троχός* (стр. 138), но нити од текстот може да се види дека станува збор за колпа, нити пак во *троχός* има лабиовелар. Истото се однесува и за идентификацијата на *o-ro-jo* (KN V 479,2) со *όροβος* „наут“ (стр. 175) и др.

Очевидната придавка *wa-na-ka-te-ro* ја смета за именка *Φανάκτορος* „кралски дворец“ (стр. 98). Но ако тоа беше така, тогаш ќе се јавеше зборот во генитив покрај именката *te-me-no* и занимањата: *ka-na-pe-u*, *e-te-do-mo*, а освен тоа не одговара ни вокализмот *-te-ro* со *-τορος*. За вокализмот не се водело сметка ни при идентификацијата на *a-re-te-re* (KN As5557) со *ἀροτήρες* (стр. 172) и др.

Исто така не се зема под внимание подоцнешната дијалектна фонетска промена на $\bar{a} > \eta$ и се смета дека η во сите случаи одговара на микенското *e*. Така во *ki-te* (KN L 5777) С. гледа *κίστη* „сандак“. Поради истата причина погрешно е разбран обидот за идентификацијата на личното име *ke-ro*, *ke-e-pe* (MY Ge 602 etc.) со *κῆπος* / *κῆβος* „мајмун“, како да е во врска со *κῆπος* „градина“ (стр. 178). Меѓутоа, последново е од *κῆπος* и во микенскиот се јавува како *ka-ro* во KN F 841,5 (cf. M. D. П. Годишник на Фил. фак. кн. 16, стр. 167s.). Во личното име *i-za-re* (KN B 805) гледа *ἰζάλη* „вид коза“ и „козја кожа“ (стр. 163). Ако беше во прашање овој збор, покрај вокалот $\bar{a}$ место *e*, овде ќе беше предаден и двојниот консонант ξ со *-ka-sa-*. Нема никакво основание да се меша ξ со ζ .

Меѓу оружјата наоѓа и μάστιξ (стр. 75, 77). Интересен е методот како авторот доаѓа до оваа идентификација. Зборот *ma-ti-ko*, кој се јавува во KN V серијата (Vc295 и V 831,4), го поврзува со PY Val323: *a-ko-so-ne ka-zo-e* и заклучува, веројатно врз основа на истата серија, дека и *ma-ti-ko* означува некаков прибор за коли. Меѓутоа, оваа серија е една од најнесигурните, зашто во неа не се јавува никаква идеограма и натписите класирани во неа имаат многу разнообразна содржина.

Личното име *po-ro-qa-ta-jo* (PY Cn655,15) го доведува во врска со πρόβατον (стр. 159), но партиципот *-βατος* / < *gum-tos*, ќе беше предаден со вокалот *o < m*, како во *a-pi-qa-to*.

Во топонимот *ma-sa* (KN F 1058) открива μάζα (стр. 169), но според микенската ортографија тука би очекувале *ma-za < magia*, cf. *ai-za < aigia*.

Веднаш по дешифрирањето на линеарното В писмо од натписите почнаа да се извлекуваат и податоци за животот на микенска Грција, но при тоа се водело сметка за степенот на нивната веројатност. Оваа книга не се одликува со таква критичност. Малу веројатни претпоставки и погрешни идентификации се земаат за сигурни податоци и врз основа на нив се прават далекусежни заклучоци. При интерпретацијата на микенските зборови авторот не тргнува од текстот, ами од претпоставката дека некој предмет или активност би требало да се јави во плочките. Така то *tu-ri* гледа θυρίς (стр. 100) и врз основа на тоа дава опис на дворецот какви прозорци и врати можел да има. Меѓутоа, во KN Vc388 овој збор веројатно означува лично име, а во Ga1430 порано Bennett прочита *ku-ri-ri*, а Вентрис *tu-ri-ri*. Во *KT*³ (стр. 101) издавачите забележуваат траги од 4 знака кои не се читаат. Можеби тука пишувало *tu-ri-si-jo*, но не е сигурно.

Во оваа книга често се даваат идентификации на несигурно прочитани зборови. На пр. во *a-ro-to* (KN Gg5185,1) виде ἄροτος „aratura“ и ἄροτρον (?). Меѓутоа фрагментот сега е прочитан *a-pa-to* (cf. *KT*³). Во *a-re-ro* (PY Un718,8) наоѓа брашно од пченица ἄλευρον (стр. 179), а во *a-pi-te* (KN U 877) — брашно од јачмен ἄλιϋτα. Но *a-re-ro* е по секоја веројатност грешка наместо *a-re-pa* = ἄλειφαρ што се гледа и од лигатурата до него. Дури и да немаше грешка во *a-re-ro*, на идентификацијата со ἄλευρον пак би ѝ пречело отсуството на дифтонгот *eu* кој во микенскиот е добро претставен. Недостаток е што фрагментарните зборови се земаат за цели и како такви претставуваат „изворни полатоци“. *a-pi-te* (KN U 877) може да е во врска со топонимот *a-pi-te-ja*, одн. *a-pi-te-wa* (PY Fm187 и An519,8).

Во списокот на различните занимања С. открива и режачи на гума: *re-di-na-to-mo* (PY Eq146,11) = ῥητινή + τόμος (стр. 144). Но треба да се забележи дека денталите во микенскиот се диференцирани и не може да дојде до замена меѓу *t* и *d*. Истата грешка е допуштена и во идентификацијата на *ka-ti* (сад) со κάδος (стр. 198), наместо κηθίς. Ни занимањето *pharworgos* за *pa-wo-ko* (PY La633) не е посреќно најдено, зашто првиот составен елемент е скратен. Тука би очекувале **pa-we-wo-ko*.

Во определувањето на топонимите оди премногу далеку од Пелопонез и Крит. Крајно неверојатно е да се идентифицира *tu-ni-jo* од PY Cn 4, каде што се набројуваат долгови на овци од соседните места на Асијатија, со Θυνία и Θυνοί во Мала Азија (стр. 212) и тоа после да се зема како доказ за прекуморски врски. Вакви примери има многу.

Кога ја опишува организацијата како дворецот управувал со народот, покрај *a-ke-ro* ἄγγελος, наоѓа и други посредници чија должност им била да го собираат народот: *da-mo-ko-ro* (PY Ta711,1) δαμοκόρος < δᾶμος + ἄγγελος; *ko-re-te* и *po-ro-ko-re-te* = *kletēres* и *proklēteres*; па и *te-u-tu-ra-ko-ro* го смета за синоним, доведувајќи го првиот составен елемент во врска со илирскиот збор *teuta*, „народ“. Идентификациите се слободни и неубедителни.

Се забележува непречизност при предавањето на микенски зборови во латинска транскрипција. Несигурните знаци и фрагментарните зборови, обично, не се одбележуваат. Во транскрипцијата на зборот *si-ke-wa* (стр. 50) може да се помисли дека почетниот знак е *41, меѓутоа тука е *85. Да го оставиме на страна фактот што гласовната вредност на *85 не е *si*, но ако веќе авто,

рот ја прима оваа вредност, требаше таа да се одбележи некако за да се разликува од *si* (*41). Има ситни пропусти и во бележењето на други знаци и цитирањето на натписи, на пр.: PELLIS+RI, место WI (стр. 80); *rezinatomos: re-di-nat-ic-to* (стр. 144); KN Cn655, место PY Cn655 (стр. 159) итн., но тие можат да бидат и печатни грешки кои не ја намалуваат многу вредноста на книгата.

Замислата да се напише опширна историја на микенската култура и цивилизација е, неоспорно, добра. Обидот на Stella да ја оствари таа замисла е за секоја пофалба. Таа вложила извонредно голем труд да себере и подреди еден така огромен и хетероген материјал од областа на целокупниот живот во микенската епоха. Богатиот библиографски апарат од класичната и современата литература може корисно да послужи. Предложените пак нови идентификации на микенски зборови сигурно ќе предизвикаат поучна дискусија како не треба да се толкуваат микенските натписи.

П. Хр. Илиевски, Скопје.

S. LEVIN, *The Linear B Decipherment Controversy Re-examined*, State University of New York, 1964, pp. XVI+255, 8°, цена 7,50 долари.

Овој труд претставува крајна противположност на гореприкажаната книга од Stella. Додека Stella врз основа дури и на несигурни читања и интерпретации на микенските натписи изградува слика на микенската грчка култура, Levin се сомнева во сè, па дури и во тоа дали е дешифрирањето правилно извршено и дали е јазикот грчки.

Основните идеи на својата теза за јазикот на линеарното В писмо Levin накратко ги изложи во рефератот прочитан на III интернационален колоквиум за микенски студии, а објавен во *Mycenaean Studies*, Wingspread 1964, стр. 147—159, со што предизвика дискусија и во печатот (в. Ж. А. XV, 1, стр. 45—59). Истите идеи, „поткрепени“ со еден опширен критички осврт кон дешифрирањето, во оваа книга се образложени на 250 страни. Овде тој тргнува од претпоставката дека дешифрирањето на линеарното В писмо од Ventris било спорно, зашто додека едни ицело го прифаќале, други наполно го одрекувале. Иако вторите можат на прсти да се избројат, како: Beattie, Grumach, Eilers, Geiß, авторот нив ги спротивставува како рамносилни на првите. Самиот тој се поставува во улога на судија што треба да го разреши спорот и објективно да пресуди кој е во право. За таа цел тој се послужил и со еден особен јазик полн со правничка реторика.

Истакнувајќи ја потребата од преоценување на дешифрирањето во целост и во детали, низ целата книга, а особено во уводниот дел, расправа, често со ироничен тон, за лични работи: за својот однос кон мртвиот автор, кон неговиот соработник и кон сите нивни едномисленици. Како и Beattie (JHS, 76, 1—17), Л. смета дека сите што го примиле дешифрирањето на Ventris за исправно постапиле некритично и ненаучно, зашто не провериле дали е тоа правилно извршено, а и не можеле да проверат, зашто не се разбирале од криптографија. Заслени само од неколку примери на грчки зборови, прочитани со помошта на транскрипцијата од Ventris, тие на доверба го примиле целото негово дело. Сите нив Л. ги квалифицира како „луѓе со висока интелигенција што спијат на логичката измама, сметајќи го делумното за цело“ (стр. 196). Авторот има претензија со оваа своја работа да им ја открие вистината на сите „заблудени“. Бидејќи бил запознат со криптографијата во текот на II светска војна, тој пристапува кон пренката на дешифрирањето прво од оваа гледна точка.

Најнапред тој критички го разгледува методот на Ventris — гридот и кипарскиот силабар. Основната мисла му е дека гридот немал фундаментална улога, а само помошна. Изјавата на Ventris (*Evidence*, 88) дека вредностите биле изведени врз основа на внатрешни докази ја смета за „идеализирање и неволна фалсификација на процедурата“ (стр. 21). Смета дека Ventris ги земал вредностите на знаците од кипарскиот силабар. Наместа му одобрува на Ventris што бил така еластичен, но го осудува што ја омаловажувал својата завис-